

TERVITUSED KEELEVEREST

Tõnis Vilu. Libavere. Mõned üksikud luuletused. Häämaa, 2018. 67 lk.

Tõnis Vilu kuues luulekogu „Libavere” on vigaselt kirjutatud – seal on ainult üksikud ortograafiliselt korrektsed luuleread. Samal ajal pole tekst aseman-

tiline, sõnad säilitavad piisava läheduse normkeelele, nii et nende tavatähendus on arusaadav. Esmalt selgitan, kuidas normist kõrvalekaldumine võib luua uusi tähendusi, ja seejärel kirjeldan, kuidas Vilul on normist kõrvale kaldudes õnnestunud luua teos, mille sisu ja

vorm moodustavad teineteist vastastikku toetava terviku.

Tähendus, normid ja kõrvalekalded

Tähenduslikku keelemängu valitsevad normid.¹ Süntaktilised normid kehtestavad lause grammatilise korrektsuse. Semantilised normid aga kehtestavad selle, millistel tingimustel on lause tõene või õigustatud. Nende normideta ei saaks olla tähenduslikku keelt. Täenduslikku lauset eristab tähendusetust justnimelt see, et tähenduslik lause ütleb meile korrapäraselt midagi selle kohta, kuidas asjalood peaksid olema, et lause oleks tõene. Normide kehtestatud tingimused aga ei pruugi alati täidetud olla. Süntaktilist normi rikutakse juhul, kui kirjutatakse vigaselt; semantilist normi juhul, kui asjaolud polegi sellised, nagu lause ütleb. Ent kui süntaktilised ja semantilised normist kõrvalekalded muutuvad piisavalt regulaarseks, siis me ei arva enam, et kõneletakse vigaselt või valetatakse. Me hakkame pigem arvama, et kõneleja kasutab teistsugust keelt või ta polegi kõneleja. Viimasel juhul jätame ta tõlkimatuna meie keelemängust välja, määratledes ta kas hullumeelseks või mitteinimeseks. Kui otsustame regulaarset kõrvalekallet siiski tõlkida meie keelemängu, siis eeldame, et kõrvalekaldeid juhivad mingisugused uued salapärased normid. Niisiis, regulaarne normist kõrvalekaldumine muutub sobivas kontekstis ise normiks ja sellisel juhul pole enam tegemist pelgalt veaga. Uuenenud normid võimaldavad kehtestada uusi tähendusi ja nii muutuvad kõrvalekalded tähenduste loomise vahendiks.

Eesti kirjakeel on rangelt normeeritud – ja see tõik võimaldab palju peene-

¹ Enamik keelefilosoofe leiab, et keel on mingis mõttes normatiivne, küsimus on selles, mil määral ja kuidas täpsemalt. Ulatuslikuma arutelu sellel teemal käivitas Saul Kripke teos „Wittgenstein reegleist ja privaatkeelest” („Wittgenstein on Rules and Private Language”, 1982).

koelisi, aga regulaarseid kõrvalekaldeid. Tühine, aga korduv viga võib muutuda tähenduslikuks. Näiteks väikesed erinevused normkeelest võivad kirjalikus tekstis sageli viidata kindla kogukonna kõnekeelele. Nii muutub rangelt normeeritud kirjakeel omaette väärtuseks, sest lödvemate normide korral kahaneks võimalike tähenduslike kõrvalekallete mitmekesisus ja peenekoelisemad registrierinevused sulanduks kokku. Kuna kõrvalekalde tähenduslikkuseks peab see olema süsteemne, siis sobivad kõrvalekalde tekitamiseks hästi uued tehnoloogilised tekstiloomisvõimalused. Nii luuakse juurde ka uusi kirjutamis- ja lugemisstrateegiaid, mis võimaldavad meil kokkuvõttes nüansseeritumalt suhelda. Kontekst, kus keelenorme mingil määral eiratakse, meelitab ümber hindama ka muid norme, nt mida ja kuidas üldse tohib öelda, millist maailma tohib öelduga esitada. Seeläbi luuakse uus tähendusväli, kus kehtivad veidi teistsugused reeglid kui algses keelemängus. Sageli markeeribki normist kõrvalekalle mõnd subkultuuri. Selles uues keelemängus saab väljendada midagi, mis vanas oli võimatu. Kogu see semantiline rikkus võimaldab meil üksteisest ja maailmast mitmekesisemalt aru saada.²

Vilu kõrvalekaldumine ortograafia-normist on eriline selle poolest, et see on küll regulaarne, ent ei seostu selgelt mõne kindla subkultuuri, keelemängu või kirjutamistehnikaga. Pähe turgatas erinevaid hüpoteese – nt kas ta tippis luuletusi nutitelefoni ega parandanud juhuslikult tekkinud vigu või püüdis jäljendada suulist keelt –, aga ükski neist ei tundunud veenev.³ Niisiis, kõrvalekalle

² Hiljutine ilukirjanduslik näide sellest, kuidas kommunikatsioonitehnoloogia mitmekesistab tähenduslikke keele vorme, on Margit Lõhmuse „Waiting for Godot 2018”, mis on Facebooki Messengeri-keeles kirjutatud tekst (Vikerkaar 2018, nr 4–5, lk 32–44).

³ Samasugust määramatust väljendas Pille-Riin Larm oma arvustuses, pakkudes

on regulaarne, ent selle loomismeetod jääb tabamatuks. Ja lugedes jõudsin veendumusele, et see salapära on luulekogu käivitav jõud – nimelt nii kerkib esile normist kõrvalekaldumine, ilma et seda hägustaks vihjed subkultuurile või kirjutamistehnikale. Tekib muster, mis ise kehtestab teatud normatiivsuse, ootuste horisondi, ja kannab seetõttu omalaadset tähenduspotentsiaali.⁴

Keskne kujund: tervitused Libaverest

„Libavere” vormi ja sisu kooskõla ilmneb juba esimestes ridades:

Mida vanemaks saan seda
olulisem mulle tundeseligus on.
Vanhasti oli mõttepuhtus tähtis
kuid tõttütelda mõteluhtus on
lihtsalt kitsarinnaline . [---]

Niisiis, süntaktiline kõrvalekalle on regulaarne, ent säilib salapära – me ei oska täpselt öelda, kuidas see tekitati ja milline peaks olema korrektne tõlge normkeelde. Kas õigem oleks „puhtus” või „luhtus”? Ehk väljendati seda, et mõttepuhtus pole tähtis? Kui aga seda väljendada veatult või kui kõrvalekalle muutuks kindlalt tõlgitavaks, siis algaks luulekogu silmakirjalikkusega – mõttepuhtus poleks nagu tähtis, ent ometigi näib selle väljendamiseks vaja olevat selget keelt, milles peegeldub mõtete aretus. Üks viis – võib-olla ainus – sellest kitsikusest väljatulemiseks on väljendada mõttepuhtuse tähtsusetust vigases ja segases keeles. Aga mõõdukalt segases keeles, sest asemantilisest kaoses ei saaks ju enam midagi mõttepuhtuse kohta väljendada. Vilu

---

kokkuvõttes, et ehk on tegu lihtsalt ortograafiavabadusega (P-R. Larm, Ich liba dich, mein Herz. – Sirp 10. VIII 2018, lk 13).

⁴ Sarnast hiljutist lugemiskogemust pakus ka Mikk Pärnitsa „Hümnid” (Vikerkaar 2018, nr 6, lk 3–7), kus samuti pole selge, millise tehnika, murdekeele vms abil luuakse kõrvalekalle.

loob kõrvalekaldeid parasjagu nii palju, et teksti semantika lööb kõikuma, ent jääb siiski arusaadavaks. Meid viiakse keele ja tähenduslikkuse piirile, just nii kaugele, kui üldse minna saab, et sellest piiril olemisest ennast tühistamata rääkida.

Avaluuletuse süntaktiline ja semantiline kooskõla annab lugemisvõtme tervele luulekogule. Korduvalt püütakse distantseeruda mõtlemisest (lk 12, 32 ja 62), aga loomulikult on see määratud luhtumisele, sest sedasama igatsust väljendatakse vähemalt osaliselt tähenduslikus, mõtet omavas keeles: „Mina agga tahan irrmsasti / vastata „„Mitte ku midagist / ei mõttele!!”...” (lk 12). Samasugune dialektika kerkib esile siis, kui väljendatakse igatsust vaikuse (lk 10) või rahu (lk 20) järele, misjärel tervitatakse meid Libaverest. Nt lk 10:

Paistb et igalühel on miski
enese vaikus või vähemasti
piaks olema.
Mu kõrvas kummiseb ja
maileia oma vaikust ülesse.
[---]
Tervitused Libaverest!

Luuleridade nihestatud ja vigane vorm hoiab tähelepanu sellel keelel, milles kirjutatakse vaikusest. Seeläbi kerkib esile inimlik, aga traagiliselt paratamatu vastuolu, et väljendades kas või omaette hõllandust vaikuse, rahu, mittemõtlemise järele, ollakse end juba reetnud, vaikuse ja rahu minetanud, midagi mõelnud, kooskõlalisusest kõrvale kaldunud. Selle vastuolu näitamiseks osutub vigane vorm ausaks vahendiks. Korrektsete ja viimistletud lausetega sama väljendades tekiks tunne, et kõigeks selleks on läbimõeldud keelt juba liiga palju – ja kogu ettevõtmine muutuks võltsiks. Justkui hüüaksime valjult, et tuleks sosistada. Vigases keeles aga hakkab tähendus kuhtuma ja nii saab ehk veidi näidata seda, mida otse öelda ei saa.

Niisiis, tahtes iseendale ja teistele rääkida vaikusest, rahust ja mittemõtlemisest, langetakse lõksu. Seda inimolemise vastuolulisest on õnnestunud väljendada teose keskse kujundiga „tervitus Libaverest”.⁵ Nimi viitaks nagu vale- või võltskohale, kus ehk ei peaks asuma. Luulekogu edenedes aga jõutakse tõdemuseni, et libakoht, see kõrvalekalle polegi nii halb (lk 22–23):

Asi põle läbkukkumisess ei
kaotamissess,, asi põle unistamise
katkemiss eiei mõttete tyhhjuses,
kõik se toimub nisamagi igga päiv
pinnapääil. Asi on kõrvalkaldumsses
ja se on parim asi.. säält tulepki
LIBavere ----seal ta olegi. Nigu
[---]

minu salajajane LIBAVERE.

Huvitav mis riik se sünni ku riikki
ülesehitada ei taha .kas keegist yltse
teab?? On se mingi kõwer koht,
NIIÜTLEDA?Koht kus yksildus
pole templedatud ohhtlikuks
iddeeks? Mumeelest põlegi nõnna
halb sis leida end NIÖELDA
vales kohhas.

Seda avastust ja leppimist, et Libavere osutub õigeks hingekohaks, näib kinnitavat ka luuletus, kus sõna „Libavere” kasutatakse viimast korda (lk 60):

„Maitaha keegist olla
kas eikeegi –olemine viib
mind anklaavi teis ruumi
minu oma ruuumi”
öeldakse öeldass öeldase ett
hing olegi jüba alati
sääil on Libavere

Ka siin kerkib esile ennastkummutav dialektika: vihjatakse, et eikeegi olemine viib mind minu oma ruumi, mis annab

⁵ Fraas „tervitus Libaverest” esineb luulekogus paaritähelise varieerumisega seitse korda seitsmes luuletuses (lk 10, 14, 20, 32, 36, 49, 53). Sõna „Libavere” esineb eraldi veel kuus korda kahes luuletuses (lk 22 ja 60).

eikeegile kindla koha ja teeb temast ainulaadse kellegi. Seda oletatavat sõnumit markeeritakse jutumärkidega ja lisatakse, et nii öeldakse. Siingi vihjatakse millelegi paratamatult inimese juurde kuuluvale, mida aga ei saa ilma vastuoluta väljendada. Eikeegi-olemist soovides, oma kohast kõrvale kaldudes ja oma pidetust tunnistades, sellega leppides ja seda välja öeldes me tegelikult paratamatult asetame ennast tähenduslikku universumi. Kuid tähenduslikkus universumis ehk kosmoses selle vanakreekalikus tähenduses⁶ kehtestatakse igale asjale oma koht – kohatuid asju ei saa seal olla. Kohatu inimene muutub ennast väljendades kohalikuks ja on keegi. Inimene aga pole kunagi lõpuni arusaadav, ta ei leia kunagi endale päris õiget kohta, mistõttu on inimene alati veidi kohatu, oma tähenduslikkust kaotamas. Seda inimolemise vastuolulisust väljendabki sobivalt „Libavere”, kus asjad on nihkes, need ei kipu olema oma õigel kohal, mistõttu Libavere kosmos nihkub tähenduslikkuse piirimaile. Ja tähenduslikkuse piirilt saabki tervitada ainult vigases keeles.

Niisiis, Vilu on leidnud tabava kujundi ja vormi rääkimaks sellest, kuidas inimene on justkui kohatu – mitte päris kohatu, sest nii ei saa üldse olla, aga päris kohal ka mitte, sest inimesel lasub tabamatu salapära. Sedasi tõlgendades haakub „Libavere” Vilu eelmise teosega „Kink psühholoogile”, mille Brita Melts võttis kokku nii, et Vilu püüab sõnastada, „kuidas tunnetab maailma üks iseäraliku perspektiiviga subjekt, kes on maailmas justkui kohatu”.⁷ Kuid „Libaveres” astutakse kaks sammu edasi. Esiteks pole tegemist iseäraliku perspektiiviga, vaid üldnimliku kimbatusega. Ja teiseks tõdetakse, et kuna inimene – niivõrd, kuivõrd ta ennast üldse väljendab – on paratamatult mõistetud Libaverre, siis

⁶ Selle sõna vanakreeka tüve üks põhitähendusi oli 'kord' või 'korrastatus’.

⁷ B. Melts, Diaagnoosi trotsiv loovus. – Sirp 17. III 2017, lk 10.

võiks sellega samahästi leppida. Veelgi enam, iseenda vastuolulisusega silmitsi seistes võib selles ummikseisus leida ka kergendust: „[---] Oehh ma eitea / maitea , tunne on igattahes / ääretult ÕIGE ku ytlen et / olen VALE....” (lk 28).

Üksinduse paratamatu sotsiaalsus

Järjekordne vastuolu, mis meid Libaverre paiskab, on soov olla korruga üksinda ja koos teistega. Ühelt poolt käivad peal üksinduse-neelud (lk 11):

Üskindus on selles aiast
piale nigu väike narks.
Vahest nagu tahass
jällegist süstalt ja viskan
kotti selga ja lähen är

Teiselt poolt väärtustatakse armastust (lk 30) ja sotsiaalsust laiemalt (lk 56), soovitakse õppida armastama, koos teistega olema (lk 31). Seda dilemmat väljendatakse otsesõnu (lk 20):

Peass nagu olema rahu.... Tervitused
Libaverest !! Ma tahan et sa
ärkaksid ja näessid et olen ikka
veel ülevall Aga samas tahan et
magaksd häirimatult edesi. Se on
nigu se hinge-dillemagi. Ja maisaa
aru kuda on võimalik samal ajal
yksildusets jõudu ammutata jja
teist nõnna palju armastada ku mina

Üksinduse ja sotsiaalsuse vahelisest pingest vigases keeles kirjutades paljastub äng, mida võiks nimetada üksinduse paradoksiks – üksindusest pole võimalik tähenduslikult mõelda ega rääkida ilma teisteta. Paljud keelefilosoofid on inspireeritud Ludwig Wittgensteini arutlustest „Filosoofilistes uurimustes”,⁸ mille järgi pole tähenduslikkus võimalik

⁸ Ma pean silmas nn reeglijärgimise (§ 147–202) ja privaatkeele võimatuse argumenti (§ 244–271), vt L. Wittgenstein, Filosoofilised uurimused. Saksa keelest tõlkinud A. Luure. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 102–137; 149–158.

väljaspool keelekõnelejate kogukonda, nt täielikus üksinduses. Ületamatu takistus seisneb selles, et privaatsest pole võimalik kehtestada sellist normatiivsust, millest piisaks tähenduslikuks keelemänguks. Täielikus üksinduses on tähenduslikkus võimatu. Seal võib olla küll igatsetud totaalne rahu ja vaikus, aga sellisel juhul ei saa sellest rääkida. Ehk vajamegi sotsiaalsust eelkõige selleks, et oma üksindust väljendada – aga just seeläbi üksindus ka tühistub ja nii me ei saagi enda kohta rääkida päris seda, mida tahaksime. Mulle näib, et „Libaveres” sellise kimbatusega silmitsi seistaksegi: kuidas püsida viivu siiral piirialal, hetk enne seda, kui väljenduse kaudu reedetakse oma paratamatu sotsiaalsus ja paljastub üksinduse vale? Ilmselt ikka vigases, segases, ent siiski veel (või juba!) tähenduslikus keeles.

Piirialal viibimise õnnestunud kokkuvõtte on luulekogu viimane luuletus, mille esimene rida on „Kallis ärkka üless ma ole sind terve ööo vaadand” (lk 63) ja mida seejärel ortograafiafati varieerides korratakse 25 korda. Kui ennastkummutavusele lähenev avaluuletus andis kätte lugemisvõtme, siis see viimane korduv, mustiline nihestatus võtab kokku luulekogu vastandite mängu. Üksinduses ja vaikususes vaadatakse magavat kallimat. Ent päris üksinda ja vaikususes pole sellest tähenduslikult mõtlemine ega rääkimine võimalik. Nii peabki selles üksinduses olema ka sotsiaalsus: vaadatakse üksinda teist inimest, kellega ei räägita, sest ta magab, aga kellega peab olema võimalik rääkida, st saab ta üles äratada. Üks samm siia või sinna – ja kõik variseb kokku: kui kallimat pole võimalik äratada, kaob sotsiaalsus ja koos sellega tähenduslik keelevõime; kui aga sõnum tähenduslikuna kohale jõuab ja kallim ärkab, kaob üksindus ja vaikus. See nihestatud poeetiline kujund pääseb üksinduse ja vaikususe väljendamisele ootamatult lähedale, kehtestades piiripealse ruumi, kus vasturääkivuse absurdus pole end veel täiel määral sisse seadnud.

Niisiis, et mitte kuhtuda millekski tähendusetuks, vajame sotsiaalset ruumi, kus oleks võimalik armastada ka kedagi teist peale iseenda. Seega on viimane luuletus kahtlemata ka armastusluuletus, kus väljendub armastuse pinge – kuidas kedagi teist armastada nii, et jäädaks iseendaks? Selle vastuolu väljendamiseks on Vilu leidnud tabava vormi: just vigase lausega antakse märku, et ei taheta oma autonoomsust üksindusest loobuda, äratussõnum ja lähenemispüüd kallimale on ebaselge, ent samal ajal ihatakse teda äratada ja armastada, mis annabki sõnumile tähenduse. Selle poeetiliseks kujutamiseks ongi 26-kordne vigane lause – mis ise on ikkagi ühe korrektse ja selge tähendusega lause variatsioon – sobiv lahendus ja luulekogule täpne lõpp.

Vigane sõna kui noovum

Arvustajad on määratlenud Vilu teoseid ulmekirjanduseks⁹ ja ühtlasi rõhutanud, kuidas Vilul on esimesest kogust peale olnud erilises fookuses just keel, lausa nii, et „keelega maadeldakse seni, kuni „langeb luudelt viimnegi inimlikkus””¹⁰. „Libaveres” hoitaksegi keelt tähelepanu all juba ebainimlikult, selle süstemaatiline vigasus ei seostu otseselt ühegi inimkeelse kõrvalekaldega ja mõjub digitehnoloogiliselt: nii väljendab end võib-olla mõni tehisintellekt, kes tahab läbida Turingi testi. „Libavere” ulmeline keel võõritab nii, et vigane sõna muutub noovumiks – vastuolulise või ennustamatu informatsiooni kandjaks, mis näib

⁹ Jaak Tomberg on Vilu teise luulekogu „Ilma” (2014) kohta arvanud, et tegemist on eesti kõige parema ulmeluulega (J. Tomberg, Keel pärast ilma. – Vikerkaar 2014, nr 10–11, lk 177), ja Hasso Krull on märkinud, et Vilu kolmas luuleraamat „Igavene kevad” (2015) on tegelikult ulmejutustus (H. Krull, Tardumusse venitatud avaus. Tõnis Vilu utoopiline aeg. – Vikerkaar 2016, nr 9, lk 102).

¹⁰ H. Krull, Tardumusse venitatud avaus, lk 100.

ebamaine, ent siiski usutav. See on üks põhilisi võtteid ulmekirjanduses¹¹ ja nii ongi „Libavere” ulme ja keele põiming selles mõttes, et seal rakendatakse keelele ulmekirjanduse strateegiat.

Keelt noovumina näidates paneb Vilu lugejat küsima kogu tähendusliku keelevõime enese järele. Samasugusele semantilisele pingeseisundile Vilu loomingus on viidanud ka Jaak Tomberg, kirjeldades ulmeluulekogu „Ilma” arvustuses lugemiskogemust, kus viibitakse tähistamisvõime ja subjektsuse hääbumise piiril, ent siiski veel kõneletakse, veel tähistatakse.¹² Kui arvata, et ulme püüab ühel või teisel viisil meie igapäevase keelemängu piirest välja poole vaadata, võib-olla isegi kujutada tõlkimatut, siis saabki seda teha vaid tähenduslikkuse piiril balansseerides. Ebamaisega kontakteerumisel lahvatab sissepoole käänduv küsimus, mis asi see tähenduslik suhtlus ülepea on, olgu siis inimeste või ulmeliste olendite vahel. Ja sama küsimus kumisebki pidevalt „Libavere” taustal, kus sõna ise kerkib meie ette mõistetamatu tulnukana, ja selgub, et kontakt ebamaisega oli algusest peale siinsamas, kõige lähemal – suhtluses iseenda ja teiste inimestega.

Nii ulme kui ka „Libavere” noovumid meelitavad meid mõtisklema tähistamisvõime üle ja sellele kutsele järele andes peame kuigivõrd oma keelest loobuma. Nii aga tekib lootus, et sedasorti võõritus võimaldab ehk meie endi kohta esitada midagi sellist, mis tavakeelele kättesaamatu. Minu tõlgenduses on selle võtte abil õnnestunud „Libaveres” esile tuua seda, kuidas inimene peab iseendas hakkama saama oksüümoronide reaga: kohatu viibimine, mõtete tühjus, väljendatud vaikus, üksinduse sotsiaalsus, eikellegi mina. Neid vastuolusid endas kandes paiskame end Libaverre ja siis tervitame sealt üksteist – jõudmata üksteiseni, aga samal ajal jõudes

¹¹ A. Org, Ulmežanri piirjooni. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 12, lk 829.

¹² J. Tomberg, Keel pärast ilma, lk 177.

ka. Nende ennastkummutamiste tõttu ei saa inimest lõpuni ära öelda, täielikult esitada. Inimene on selles mõttes pidev luhtaminek. Täielikult nurjumata saabki seda täbarat inimolukorda kirjeldada vigases keeles, sest sirgjooneliselt ja selge tähenduslikkusega neid asju välja öeldes tühistatakse see, mida väljendada taheti. Ent vilulikult nihestatud

keel näitab just seda, mida otse öelda ei saa. Seetõttu leiangi, et luulekogu vorm ja sisu moodustavad mõjuva terviku: sisu on selline, mida saab öelda ainult selle vormi abil, ja see vorm omakorda ei sobiks enamiku muude asjade ütlemiseks.

HENRIK SOVA